

KERTÉSZ BALÁZS

A KOLDULÓRENDEK MEGTELEPEDÉSE AZ „ORSZÁG KÖZEPÉN”¹

A középkori Magyar Királyság területén négy koldulórend telepedett meg: a domonkosok, a ferencesek, az Ágoston-rendi remetek és a karmeliták. Mind a négy szerzetesrend megjelent az ország politikai és kormányzati szempontból kulcsfontosságú központi régiójában is. A jelen tanulmány e folyamat átfogó bemutatására vállalkozik, figyelembe véve mind a férfi, mind a női kolostorokat.

Legkésőbb a 13. században már biztosan megkülönböztették Magyarországon belül azt a királyi hatalommal szorosan összefüggő térséget, amelyet a kortársak politikai és kormányzati értelemben az ország központi régiójának tekintettek. Az erre utaló írott forrásaink egészen a 16. század első negyedéig terjednek, és elsősorban a 13. század első negyedétől adatolható *medium regni* kifejezéssel jelölik a szóban forgó területet. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a középkorban a *medium regni* fogalmát nem definiálták, pontos határookra valószínűleg nem is gondoltak, amikor e terminussal az ország közepére utaltak. Következésképpen nem beszélhetünk egy pontosan körülhatárolt térségről, s emellett azzal is számolnunk kell, hogy a *medium regni* jelentése földrajzi értelemben feltehetőleg módosult az évszázadok során. A kutatás jelenlegi állása szerint egyértelműen a központi régióhoz tartoztak a korai királyi székhelyek, Esztergom és Fehérvár, továbbá Óbuda, amely a 13. század első évtizedeiben vált királyi központtá. E térséghez tartozott még Pest, a kereskedőváros, a IV. Béla által alapított Buda, valamint Visegrád, amely 1323-tól I. Károly király székhelye volt.² Ugyanakkor — elsősorban

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00099/14/2) támogatásával készült.

² *Kumorovitz L. Bernát*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest Múltjából 18. (1971) 7–57. (különösen 44–53.), *Kubinyi András*: Főváros, rezidencia és az egyházi intézmények. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994. 57–70. (újraemlítve a szerző tanulmányainak gyűjteményes kötetében, *I. Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. 301–313.), *Altmann Julianna – Biczó Piroska – Buzás Gergely – Horváth István – Kovács Annamária – Siklósi Gyula – Végh András*: Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek. Debrecen 2004.² (a továbbiakban: Medium regni), *Zsoldos Attila*: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája 1/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerkesztette Zsoldos Attila. Bp. 2001. 50–56., *Benkő Elek*: In medio regni Hungariae. In: In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”. Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Bp. 2015. 11–26. — A medium regni kutatása szempontjából is fontos: *Spekner Enikő*: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. (Monumenta historica Budapestinensia 17.) Bp. 2015.

a régészetnek köszönhetően — jelen van a szakirodalomban egy olyan, a *medium regni* területét tágabban értelmező szemléletmód is, amely szerint a központi régió részének tekinthető a középkorban Nagyszigetnek (*Insula Magna*) nevezett Csepel-sziget, a Börzsöny egy része, valamint Vác, továbbá a Visegráddal szemben fekvő (Nagy)Maros is.³ Ennek megfelelően a koldulórendeknek az ország közepén történt megtelepedését vizsgálva a korábban említett városok és az azok által határolt terület mellett az utóbb megnevezett településeket és a Csepel-szigetet is figyelembe veszem.

A domonkosok

Szent Domonkos (+1221) rendjének első pápai megerősítésére 1216-ban került sor III. Honorius jóvoltából. A gyorsan terjedő rend magyarországi provinciája megszervezésének a körülményeit és korai történetét a kedvezőtlen forrásadottságok miatt nem ismerjük kellőképpen.⁴ A rendi forrásokon alapuló, általánosan elfogadott nézet szerint a magyar provincia megszervezése az 1221-ben, Bolognában megtartott második általános káptalant követően vette kezdetét, a feladattal megbízott rendtagokat *Paulus Hungarus*, azaz Magyarországi Pál, a bolognai egyetem korábbi tanára vezette.⁵ A rendelkezésünkre álló adatok kis száma ellenére is megállapítható, hogy a rend gyorsan elterjedt az országban: az 1277. évi bordeaux-i általános káptalan szerint a magyar provinciában 30 konvent és két apácakolostor működött,⁶ 1303-ban pedig Bernardus Guidonis rendi történetíró 33 konvent és három apácakolostor nevét jegyezte fel.⁷ Lényeges, hogy mindkét forrás konventeket említ, azaz olyan férfikolostorokat, amelyekben legalább tizenkét szerzetes — köztük legalább tíz pap — élt, az élükön pedig *prior*, azaz perjel állt. Az

3 *Magyar Károly*: Királyi székhelyek – királyi paloták. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 7. (2012) 46–47., *Benkő E.*: In medio regni i. m. 14–15. — Ezt a felfogást a 2015-ben megjelent, az ország központi régiójával kapcsolatos kutatási eredményeket összegző *In medio regni Hungariae* című tanulmánykötet is tükrözi, amelyben egy-egy írás foglalkozik Vác Árpád-kori településtörténetével és a Csepel-sziget északi részének középkori történetével, l. *Rácz Tibor Ákos*: Egy város születése. Régészeti adatok Vác Árpád-kori településtörténetéhez. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 275–297., *Terei György*: Régészeti adatok a Csepel-sziget északi részének középkori történetéhez. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 577–588.

4 *Zágorhidi Czigány Balázs*: A Domonkos Rend konventjei a XIII. századi Magyarországon. Tanítvány 7. (2001: 2.) 82., *Uő*: A Domonkos Rend megtelepedése Magyarországon. In: *A Szent Domonkos Rend és a kunok*. Deme Ágnes közreműködésével szerkesztette Barna Gábor. Szeged 2016. 105.

5 *Nikolaus Pfeiffer*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242. Zürich 1913. 15–21., *Pfeiffer Miklós*: A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa 1917. 22–24., *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938. (reprint: Bp. 1999.) 20–21., *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007.² 258., *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1983.² 83–84., *Török József*: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Bp. 1990. 111., *Hervay Ferenc Levente*: Domonkosok. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 171., *Török József*: A tizenharmadik század magyar egyháztörténete. Bp. 2003. 53., *Zágorhidi Czigány B.*: A Domonkos Rend megtelepedése i. m. 105. — Magyarországi Pálhoz l. *Szovák Kornél*: A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: *A Szent Domonkos Rend* i. m. 120–123. (további irodalommal), vö. még Szovák Kornél tanulmányát a jelen kötetben.

6 *Jacques Quetif – Jacques Echard*: *Scriptores Ordinis Praedicatorum* I. Paris 1719. i.

7 *Quetif, J. – Echard, J.*: *Scriptores* i. m. ix.

ezeknél kisebb közösségeket *locus*oknak nevezték.⁸ Zágorhidi Czigány Balázs kutatásai szerint a magyar provincia területén a mongol invázióig több mint húsz olyan rendház jött létre, amelyek legkésőbb a 13. század végéig konventi rangra emelkedtek, s ezek mellett kisebb házakkal is számolnunk kell.⁹ Az 1241–1242-ig eltelt időszakból a következő tizenkét kolostorról maradt fenn adat: a szűkebb értelemben vett Magyarországon Fehérvár, Esztergom, Pest, Pécs, (Sáros)Patak; Szlavóniában Zágráb, Csázma, Dubica; a magyar rendtartományhoz tartozó Dalmáciában Zára, Nona, Ragusa; Erdélyben pedig Szeben.¹⁰ A felsorolásból kiderül, hogy a domonkosok az ország közepén, Fehérváron, Esztergomban és Pesten is korán megtelepedtek.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy hol jött létre az első domonkos kolostor Magyarországon, Győr, Veszprém és Fehérvár neve is felmerült.¹¹ Az utóbbi mellett elsőként Pfeiffer Miklós érvelt a magyar domonkos provincia korai történetéről írt, 1913-ban megjelent munkájában, mely a mai napig nélkülözhetetlen a rendtörténeti kutatások számára.¹² Az álláspontját többen is átvették, jóllehet nem hivatkozott olyan forrásra, amely a kérdést minden kétséget kizáróan eldöntené.¹³

A kutatás jelenlegi álláspontja szerint a fehérvári rendház első említését egy 1226. február 23-án, Fehérváron kelt oklevél tartalmazza, amelyet a pilisi ciszterci apát és a fehérvári prépost adott ki a pannonhalmi bencés kolostor és a fehérvári johannita konvent között akkor már régóta húzódó somogyi tizedperben.¹⁴ A peres felek egyezsége léptek egymással, mely szerint elfogadták az ügyben bírónak a pilisi apátot és a fehérvári prépostot mint a pápa által kiküldött bírót, továbbá két magisztert, Kázmért és Manassest.¹⁵ Mivel domonkosokról nem esik szó a szövegben, érdemes megvizsgálni az oklevelet és annak kiadástörténetét is.

A kusza megfogalmazású diplomával legutóbb Barabás Gábor foglalkozott a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetének vizsgálata kapcsán. Megállapítása szerint a szöveg

- 8 A domonkos kolostorok szervezetéhez l. *Angelus Maria Walz*: *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*. Romae 1930. 88–95.
- 9 Zágorhidi Czigány B.: A Domonkos Rend konventjei i. m. 81–95., *Uő*: A Domonkos Rend meglepedése i. m. 105–106.
- 10 Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 44., Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. passim, Zágorhidi Czigány B.: A Domonkos Rend konventjei i. m. 81. (1. sz. jegyz.), *Uő*: A Domonkos Rend meglepedése i. m. 105–106. — A szakirodalomban megjelent, Pfeifferétől részben eltérő listákat és azok kritikáját l. Zágorhidi Czigány B.: A Domonkos Rend konventjei i. m. 81–82.
- 11 Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 25–26., Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 25–26., Simon Tugwell: Notes on the Life of St Dominic. Archivum Fratrum Praedicatorum 66. (1996) 22–23., Zágorhidi Czigány B.: A Domonkos Rend meglepedése i. m. 105.
- 12 Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 25–26., 28–29., Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 26., 65.
- 13 L. pl. Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 21., Hermann E.: A katolikus egyház i. m. 84., Török J.: Szerzetes- és lovagrendek i. m. 111., *Uő*: A tizenharmadik század i. m. 53. — Győr elsője mellett foglalt állást Fügedi Erik, l. *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Századok 106. (1972) 77. (újraolvásként a szerző tanulmányainak gyűjteményes kötetében, l. *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 57–88., 470–477.).
- 14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 206 884. Az oklevél képe a szöveg átirásával együtt a www.monasterium.net honlapon is megtekinthető, l. http://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1226_II_23/charter. A perhez l. Békefi Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története I. A pilisi apátság története, 1184–1541. Pécs 1891. 134–136. (az oklevél regesztája: uo. 310.), A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 164–165., Zsolt Hunyadi: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387. Bp. 2010. 169., Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs 2015. 230–231.
- 15 Kázmér és Manasses személyéhez l. Barabás G.: A pápaság és Magyarország i. m. 67., 82–83., 93., 231., 268., 270., 296.

felépítése több szokatlan sajátosságot is mutat.¹⁶ Az általános címezés után például a dátum és a kiadás helye is olvasható: *Notum sit omnibus presentem paginam inspecturis, quod anno dominice incarnationis M.CC.XXVI., secunda feria post Cathedram Sancti Petri, Albe, in clauastro Albensi*. A kiadás helyét meghatározó részlet két elemre bontható: első eleme, a helyhatározó esetben álló *Albe* szó Fehérvár városát jelöli, a második része pedig azt a fehérvári egyházi intézményt (*in clauastro Albensi*), amelyben az oklevelet kiadták. Rendi hovatartozást azonban nem ad meg a szöveg. Ezen a ponton térek ki az oklevél kiadástörténetére.

Először Wenzel Gusztáv tette közzé az iratot az *Árpádkori új okmánytár* első kötetében, 1860-ban.¹⁷ Őt Fraknói Vilmos követte, aki *A veszprémi püspökség római oklevéltárának* 1896-ban megjelent első kötetében közölte a diplomát; több részlet kihagyásával. Az *in clauastro Albensi* helymeghatározáshoz jegyzetet írt, mely szerint a hely a domonkos kolostorral azonos, a megállapítását azonban nem indokolta.¹⁸ Harmadízben 1902-ben, *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* című monumentális vállalkozás első kötetében jelent meg az oklevél; teljes szöveggel.¹⁹ Erdélyi László, az oklevél kiadója nem vette át Fraknói említett jegyzetét, ugyanakkor a szóban forgó egyházi intézményt a fehérvári johannita konventtel azonosította.²⁰ Az iratot Pfeiffer Miklós is közölte 1913-ban megjelent munkájában, mégpedig Fraknói kiadása alapján, kihagyásokkal, átvéve Fraknói jegyzetét is, amely szerint az *in clauastro Albensi* helymeghatározás a domonkos kolostorra vonatkozik, a megjegyzéshez azonban ő sem fűzött magyarázatot. A jegyzetnek megfelelően az oklevél regesztájában azt olvashatjuk, hogy a peres felek közötti egyezés a fehérvári domonkos kolostorban jött létre.²¹ Pfeiffer a könyv főszerzőjében a fehérvári konventre vonatkozó, általa felsorolt források között első helyen említette meg a szóban forgó oklevelet,²² néhány évvel később pedig, a magyarországi kolostorokat bemutató munkájában úgy fogalmazott, hogy a fehérvári konventre vonatkozó első forrásunk az 1226. évi oklevél.²³ A kutatás részben Fraknói, részben Pfeiffer kiadása alapján átvette ezt az álláspontot.²⁴

Térjünk vissza ezek után a kérdéses szövegrészletre! A magyarországi középkori latinság szótára szerint a *claustrum* kifejezés több jelentésben is előfordul a forrásokban. A közismert

16 Barabás Gábor: A pápai írásbeliség hatása a magyarországi kiküldött bírók okleveles gyakorlatára a 13. század első felében. *Per aspera ad astra* 2. (2015) 14–15., *Uő*: A pápaság és Magyarország i. m. 82–83.

17 Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. I. 222. (132. sz.).

18 Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. Közrebocsátja a Római Magyar Történelmi Intézet. Bp. 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) I. 70. (83. sz.).

19 PRT I. 672–673. (82. sz.).

20 Uo. 165.

21 Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 150–151.

22 Uo. 29.

23 Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 65–66.

24 L. például Károly János: Fejér vármegye története I–V. Székesfehérvár 1896–1904. II. 170., Fitz Jenő – Császár László – Papp Imre: Székesfehérvár. Bp. 1966. 13., 155., Siklósi Gyula: Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetről. Székesfehérvár 1990. 75., Török J.: Szerzetes- és lovagrendek i. m. 111., Zágorhidi Czigány B.: A Domonkos Rend konventjei i. m. 81. (1. sz. jegyz.), Török J.: A tizenharmadik század i. m. 53., Spekner Enikő: A budavári Boldogasszony-egyház alapítástörténete. Budapest Régiségei 37. (2003) 99., Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely: Székesfehérvár története az Árpád-korban. (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár 2016. 227–228.

'kolostor' értelme mellett jelenthet például 'kanonok-' vagy 'káptalanház'-at is.²⁵ Láthattuk, hogy az ügy egyik bírja és az oklevél egyik kiadója a fehérvári prépost volt, aki a *corroboratio* szerint meg is pecsételte az iratot.²⁶ Mindebből joggal következtethetünk arra, hogy a peres felek egyezségére az akkor már évtizedek óta hiteleshelyi tevékenységet folytató fehérvári káptalanban, a város legtekintélyesebb egyházi intézményében került sor, és nem a domonkosok rendházában, akik akkor legfeljebb néhány éve lehettek jelen a városban.²⁷ Az sem valószínű, hogy a johannita konventben kelt az oklevél, mivel a johanniták peres félként érintettek voltak az ügyben. Az oklevél kiadói és az oklevélnyerők számára minden bizonnyal egyértelmű volt, hogy az *in clauistro Albensi* helymeghatározás melyik egyházi intézményt jelöli.

A fehérvári domonkos kolostor első, minden kétséget kizáró említését Miskolc nembeli Bors ispán feleségének 1231-ben kelt végrendeletében olvashatjuk. Ebben a forrásban szerepel először az esztergomi rendház is. Bors felesége a fehérvári domonkosok Szent Margit-egyházára hagyta a Were budai olasz kereskedőtől őt illető nyolcvan márkát és a kamatot, továbbá egy öt éves lovat. Az esztergomi domonkosok Szent Katalin-egyházának egy lovat és egy serleget adományozott, amelyet Béla királytól²⁸ kapott. Meghagyta továbbá, hogy az Anna nevű unokahúgának hagyományozott javakat annak férjhezmeneteléig az esztergomi domonkosoknál őrizték. Az asszony a bolognai domonkos rendház számára is adományt tett: egy nagy szőnyeget hagyott rá, amelyet Görögországból, az anyjától hoztak neki. Az ügy tanúi többek között Róbert esztergomi érsek és az esztergomi domonkosok voltak, a végrendelet kiállítására Bors ispán házában került sor, amely — a szöveg szerint — a domonkosok háza mellett épült fel, az iratot az érsek és az esztergomi káptalan pecsétjével erősítették meg.²⁹ A végrendelet arra utal, hogy Bors felesége jó kapcsolatot ápolt a domonkosokkal. Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy az asszony a rend bolognai rendházát is megadományozta. A tes-

25 Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára II/1. Kiadásra előkészítette Boronkai Iván. Bp. 1991. 145–146.

26 „Et ut presens compromissum stabile sit et firmum, paginam istam cum sigillis abbatis et capituli Sancti Martini et fratris Iohannis magni magistri et I(ohannis) prioris Albensis, dicte cause procuratoris fecimus corroborari et nostris” — DF 206 884. — Erdélyi László szerint az oklevél eredetileg nyolc pecsét függött: a pannonthalmi apáté, a pannonthalmi konventé, János johannita nagymesteré, János fehérvári johannita perjelé, a pilisi apáté, a fehérvári préposté, valamint Kázmér mesteré és Manasses mesteré. Erdélyi az utóbbi két személyt fehérvári kanonokoknak tartja (PRT I. 673.). Véleményét többen is átvették (*Homonnai Sarolta*: „... cum sigillis abbatis et capituli Sancti Martini ...” A pannonthalmi apátság pecséthasználata hiteleshelyi tevékenységének kezdetéig. In: Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. Szeged 1998. 28., *Hunyadi Zsolt*: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: Capitulum I. i. m. 41–42.). Más vélemény szerint az oklevelet négy pecséttel látták el (*Barabás G.*: A pápai írásbeliség hatása i. m. 15.; *Uő*: A pápaság és Magyarország i. m. 83.).

27 *Solymosi László*: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár 1996. 180–201. (újraközzölve a szerző tanulmányainak gyűjteményes kötetében, l. *Solymosi László*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. Bp. 2006. 105–116.).

28 Györffy György III. Bélával azonosította a személyét, l. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1987³–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) II. 256.

29 Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini 1999. (a továbbiakban: MES) I. 280–281. (326. sz.). — A végrendelet részleges fordítását l. *Zsoldos A.* – *Thoroczkay G.* – *Kiss G.*: Székesfehérvár története i. m. 229. Miskolc nembeli Bors ispánhoz és feleségéhez l. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 2004.³ 821–822.

tamentum továbbá megengedi azt a feltételezést, hogy a prédikátor testvérek akkor már hosszabb ideje jelen voltak Esztergomban. Érdeemes hangsúlyozni, hogy valójában nem tudjuk, melyik városban telepedtek meg korábban a domonkosok: Fehérváron vagy Esztergomban.

A végrendelet szerint a fehérvári kolostor templomának Szent Margit volt a patrónája, akit természetesen az antiochiai mártír szűzzel kell azonosítanunk.³⁰ Árpád-házi Szent Margit 1276. évi kanonizációs jegyzőkönyve úgy említi a fehérvári domonkos rendházat, mint amelynek Szent Katalin a védőszentje,³¹ ez azonban minden bizonnyal tévedés, mivel későbbi források szerint is Antiochiai Szent Margit volt a kolostor patrónája.³² A rendelkezésünkre álló források alapján megállapítható, hogy a rendház a város falain kívül — tehát valamelyik külvárosban — állt. A középkori Fehérvár helyrajzával foglalkozó kutatók többsége szerint a Fehérvár központi városrészét képező Vártól északra, az (Ó)Buda, illetve Esztergom felé induló utak mellett kialakult külvárosban helyezkedett el, amelyet középkori forrásaink *Suburbium* és *Civitas Exterior* néven említenek, a szakirodalom pedig többnyire az 1601-től adatolható 'Budai külváros' elnevezéssel jelöl.³³ A rendház elhelyezkedése valószínűleg összefüggésbe hozható azzal, hogy korábban a latin vendégtelopesek is ebben a városrészben telepedtek le.³⁴ Ugyanakkor olyan vélemény is felmerült, amely szerint a domonkos kolostor a Vártól nyugatra fekvő Sziget (vagy Újváros) területén állt,³⁵ ez az álláspont azonban egy, a budai káptalan által 1511. szeptember 30-án kiállított, Kalmár Dénes fehérvári lakos és Fekete Mendel budai zsidó közti ingatlancserét rögzítő oklevél helytelen értelmezésén alapszik.³⁶

Láthattuk, hogy Bors ispán feleségének végrendelete szerint az esztergomi domonkos kolostor templomát Alexandriai Szent Katalin tiszteletére szentelték.³⁷ Felmerült, hogy a 13. század második felétől Szent Domonkos volt az egyház patrónusa,³⁸ a feltevés azonban megint

30 Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 40.) Bp. 2003. 244.

31 MREV I. 198. Magyarul I. Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Ford. Bellus Ibolya, Szabó Zsuzsanna. Bp. 1999. 99.

32 Károly J.: Fejér vármegye i. m. II. 170–172., Siklósi Gy.: Adattár i. m. 75., Mező A.: Patrocíniumok i. m. 244.

33 A továbbiakban ezt az elnevezést használom.

34 Fitz Jenő: A székesfehérvári Budai külváros középkori templomai. (István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 3. sz.) Székesfehérvár 1956. (a domonkos kolostor: 8.), Fügedi Erik: Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. Településtudományi Közlemények 20. (1967) 35–38. (a domonkos kolostor: 38.), Kovács Péter: Megjegyzések Székesfehérvár középkori topográfiájának kutatásához. Alba Regia 12. (1971) Székesfehérvár 1972. 262–263., ÁMTF II. 379., Reich Szabina: Székesfehérvár egyházi topográfiája a középkorban. In: Kor – Szak – Határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). Szerk. Fedele Tamás, Font Márta, Kiss Gergely. Pécs 2013. 44–48. (a domonkos kolostor: 47.), Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 223–230. (a domonkos kolostor: 227–229.). — A fehérvári latinokhoz I. még uo. 135–140., további szakirodalommal (322.). — A Budai külvároshoz I. még Siklósi Gy.: Adattár i. m. 66–73., Gyula Siklósi: Stuhlweißenburg, Civitas Exterior. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2004. 455–467.

35 Siklósi Gy.: Adattár i. m. 76., Uő: Székesfehérvár. In: Medium regni i. m. 46., Uő: Székesfehérvár nyugati városrészének középkori topográfiája. In: Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia, Tatabánya, 2001. július 30–31. Szerk. Kisné Cseh Julianna. (Tudományos Füzetek 6.) Tatabánya 2002. 139.

36 Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 227. — Az oklevelet I. Magyar–zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica IX. (1282–1739). Házi Jenő, Kubinyi András, Pataki János közreműködésével szerkesztette és kiadta Scheiber Sándor. Bp. 1966. 68–69. (74. sz.).

37 Vö. Mező A.: Patrocíniumok i. m. 164.

38 Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Szerk. Torma István. (Magyarország régészeti topográfiája 5.) Bp. 1979. (a továbbiakban: MRT 5.) 169.

csak félreértésből adódott: Györffy György bebizonyította, hogy a hivatkozott forrásokban nem a domonkosok rendházáról, hanem az Esztergom Újfalu nevű városrészében fekvő Szent Domonkos-egyházról van szó.³⁹ A 14. században már Szent Márton volt a domonkos kolostortemplom patrónusa, ami talán azzal magyarázható, hogy a tatárjárás során elpusztult Szent Katalin-kolostort Szent Mártonnak szentelt templommal építették fel újra. Györffy György szerint a második kolostor Esztergom legjelentősebb „váralja” településén, a Vártól dél-, délkeletre kialakult Királyi városban állt.⁴⁰ Nem mellékes körülmény, hogy itt éltek a kereskedelemmel és iparral foglalkozó latinok is, s ezen a településen haladt keresztül Esztergom fő kereskedelmi útja, a (Nagy) Olasz utca ([*Magnus*] *Vicus Latinorum*).⁴¹

A domonkosok Pesten is korán megtelepedtek, ami minden bizonnyal összefüggésbe hozható a település tatárjárás előtti kereskedelmi jelentőségével.⁴² Nincs nyoma annak, hogy korábban valamelyik szerzetesrend jelen lett volna a város területén.⁴³ A magyarországi domonkosokkal foglalkozó első mű szerzője, a magyar rendtartomány újjászervezésére kiküldött olasz származású Sigismundus Ferrarius 1637-ben megjelent munkájában azt írta, hogy a pesti kolostort Besenyei Mihály, a felesége, Anasztázia, a fia, Gergely és Kenderesi Balázs alapították, azonban a forrását nem jelölte meg.⁴⁴ Annyi bizonyos, hogy a domonkos rendház 1233-ban már állt. A kutatás szerint Hahót nembeli Buzád domonkos szerzetes⁴⁵ 1233. február 14-én a pesti kolostorban állította ki azt az oklevelet, amelyben megerősítette a legidősebb fiának korábban tett birtokadományát.⁴⁶ Az 1233. augusztus 20-án megkötött

- 39 ÁMTF II. 286–287., vö. *Horváth István*: Templomok, kolostorok a középkori Esztergomban. In: Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31. Szerk. Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1992. 134., *Uő*: Das mittelalterliche Esztergom (Gran) und seine Sakralbauten. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 49. (1997) 87.
- 40 ÁMTF II. 254., 256., 258–259., 269., *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre I–III. Pest 1870–1876. I. 25–26., *Pfeiffer M.*: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 39., *Harsányi A.*: A domonkosrend Magyarországon i. m. 80., MRT 5. 167–169., *Horváth I.*: Templomok i. m. 133., *Uő*: Das mittelalterliche Esztergom i. m. 86., *Uő*: Az Árpád-kori Esztergom. In: Központok és falvak i. m. 238., *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 258.
- 41 A Királyi városhoz I. ÁMTF II. 250–269., *Horváth István*: Esztergom. In: Medium regni i. m. 31–34., *Uő*: Az Árpád-kori Esztergom i. m. 237–238.
- 42 *Kosztó László*: Egyház és intézményei a középkori Pest és Pilis megyében. In: Pest megye monográfiája i. m. 220., *Spekner Enikő*: Buda és Pest a 11. századtól a 14. század közepéig. In: In medio regni Hungariae i. m. 498–499., *Uő*: Hogyan lett Buda i. m. 44–45., vö. *Weisz Boglárka*: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp. 2013. 309–310. — Pest korai történetéhez I. *Györffy György*: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Főszerk. Gerevich László. Bp. 1973. 258–262., 265–266., 268–269., 275–276., *Uő*: Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Bp. 1997. passim, ÁMTF IV. 538–550., *Weisz B.*: A királyketteje i. m. 307–311., *Spekner E.*: Buda és Pest i. m. 485–523., *Uő*: Hogyan lett Buda i. m. 41–46., *Kovács Eszter – Zádor Judit*: Adatok a középkori Pest városfejlődéséhez. A régészeti kutatások újabb eredményei. In: In medio regni Hungariae i. m. 561–576.
- 43 *Beatrix F. Romhányi*: The Monastic Topography of Medieval Buda. In: Medieval Buda in Context. Ed. by Balázs Nagy, Martyn Rady, Katalin Szende, András Vadas. (Brill's Companions to European History 10.) Leiden–Boston 2016. 206.
- 44 *Sigismundus Ferrarius*: De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae 1637. 524. — Ferrarius híradását több kutató is átvette, l. *Rupp Jakob*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868. 244., *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon I–II. Bp. 1885–1890. II/2. 354., *Pfeiffer, N.*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 29., *Pfeiffer M.*: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 54.
- 45 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája, 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. 291–292.
- 46 *Ferrarius, S.*: De rebus Hungariae i. m. 59., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) III/2. 334–335. — Az oklevél kelte a befejező része alapján köthető a domonkosok pesti kolostorához: „ob testimonium sollempnius litteras praesentes prioris nostri sigillo studuimus roborare. Anno gratiae 1233. Datum apud Pesth, 16. Cal. Martii” (*Ferrarius, S.*: De rebus Hungariae i. m. 59.), vö. *Pauler Gyula*: A ma-

beregi egyezményben pedig már szó is esik a domonkosok pesti rendházáról: II. András király többek között arra is kötelezte magát, hogy az egyházaknak a sójövendelmek pótlására összesen tízezer marka kárpótlást fog fizetni 1234-től kezdve öt év alatt a domonkosok pesti házában. Az a tény, hogy az uralkodó ezt a rendházat jelölte ki a kifizetés helyszínéül, arra enged következtetni, hogy a pesti kolostor akkor már jelentősnek számított.⁴⁷ 1241-ben a mongol támadás elől menekülő, a Dunán átkelni már nem tudó emberek sokasága keresett menedéket a kőfallal körülvett kőépületben, amely egy rövid ideig ellenállt az ostromnak, azonban a támadók a várossal együtt a rendházat is felégették. Az újjáépítés pontos idejét nem ismerjük, az azonban bizonyos, hogy 1258-ban már éltek itt szerzetesek, ugyanis ebben az évben a pesti domonkosok a Szolnok nembeli Gorgán által korábban rájuk hagyott birtokok egy részét eladták. A kolostor jelentőségét jelzi, hogy 1273-ban itt tartották a Domonkos-rend általános káptalanát.⁴⁸ Az épületegyüttes, melynek templomát Remete Szent Antal tiszteletére szentelték,⁴⁹ a feltételezett 13. századi városfalon kívül, a Pesttől délre kialakult Szentersébetfalvával — a későbbi Szentfalvával — határos területen állhatott, de a pontos helye nem ismert.⁵⁰

A következő három kolostor már a mongol hadjárat után jött létre: Budán egy férfikolostort, a Nyulak szigetén, azaz a mai Margit-szigeten egy apácakolostort és mellette egy férfi rendházat építettek fel. Mindhárom alapításra IV. Béla király idejében került sor, amivel kapcsolatban érdemes hangsúlyozni, hogy IV. Béla és Mária királyné, valamint a Domonkos-rend között egészen az 1260-as évek elejéig bensőséges viszony állt fenn.⁵¹

Buda esetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy a prédikátor testvérek — ellentétben Fehérvárral, Esztergommal és Pesttel — nem egy komoly múltra visszatekintő világi, egyházi vagy gazdasági központban telepedtek meg, hanem egy új városban, amelyet IV. Béla alapított a királyi birtokot képező budai Várhegyen a mongol invázió után, az 1240-es évek második

gyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. 1899. (reprint: Szeged 1984.) II. 155., Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 30., Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 54–55., Györffy Gy.: Pest-Buda kialakulása i. m. 118., ÁMTF IV. 544.

47 CD III/2. 322–323., Knauz Nándor: II. Endre szabadságlevellei. (Értekezések a történeti tudományok köréből I/10.) Pest 1869. 58–59., MES I. 295. — Az egyezmény szemelvényes magyar fordítását l. Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000-től 1526-ig. Szerk. Lederer Emma. Bp. 1964. 334–338.

48 Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 30., Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 54–55., Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 25., Györffy Gy.: Budapest története i. m. 286., 288., 309., Uő: Pest-Buda kialakulása i. m. 118., 121., 155., ÁMTF IV. 546–548., Spekner E.: Buda és Pest i. m. 498–499., Uő: Hogyan lett Buda i. m. 45. — Az 1258. évi oklevelet l. Budapest történetének okleveles emlékei. Első kötet (1148–1301). Csányi Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp. 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 64–65. (47. sz.). — Az 1273. évi általános káptalan aktáit l. Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum I. Ab anno 1220 usque ad annum 1303. Recensuit Benedictus Maria Reichert. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica 3.) Romae 1898. (a továbbiakban: Acta capitulorum) 166–171.

49 Mező A.: Patrociniumok i. m. 49. — Minden bizonnyal tévedés eredménye az a vélemény, amely szerint az 1232-ben kanonizált ferences Páduai Szent Antal volt a kolostor patrónusa, l. Koszta L.: Egyház és intézményei i. m. 220.

50 Iránszék Melis Katalin: Újabb középkori várostörténeti kutatások Pesten. In: Régészet és várostörténet. Tudományos konferencia, Pécs, 1989. március 16–18. Szerk. Uherkovich Ákos. Pécs 1991. 83., Györffy Gy.: Budapest története i. m. 286., Uő: Pest-Buda kialakulása i. m. 118., ÁMTF IV. 544., Kovács E. – Zádor J.: Adatok i. m. 569.

51 Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 26., Szűcs Jenő: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. Történelmi Szemle 21. (1978) 161–162., 178–181., Fügedi E.: Koldulórendek i. m. 77–78.

felében.⁵² A domonkosok minden jel szerint már a városalapítás időszakában megjelentek Budán.⁵³ A Várhegyen a várfal felépítését követően átgondolt telekosztásra került sor, melynek eredményeként egy egységes méretű telkekből álló rendszer jött létre, amelyben a telkek homlokzati vonala a várfalakhoz igazodott. Azonban a város északkeleti részében, ahol az 1246–1247 fordulóján IV. Béla által alapított Boldogasszony-egyház, a domonkos kolostor és a *Kammerhof*, azaz a „rég királyi ház” állt, nem mutatható ki ez az egységes rendszer. Ebből arra következtethetünk, hogy ezen a területen már a telekosztást megelőzően is építkeztek, ami a domonkos kolostor korai alapítása mellett szól.⁵⁴ Az 1248. évi párizsi általános káptalan engedélyezte, hogy Magyarországon a Szűz Mária-szigeti — azaz Margit-szigeti — házat máshová helyezték át,⁵⁵ az 1251. évi metzi általános káptalan pedig Mária királyné kérésére engedélyezett egy új házat Magyarország számára.⁵⁶ Bár a konkrét helyet egyik esetben sem nevezték meg, mégis feltételezhetjük, hogy e rendelkezések valamelyike kapcsolatba hozható a budai kolostoralapítással,⁵⁷ annál is inkább, mivel az 1252. évi bolognai általános káptalan Budát jelölte ki a következő *capitulum generale* helyszínéül.⁵⁸ A domonkos Gerardus de Fracheto (1206–1271)⁵⁹ rendi krónikája szerint erre IV. Béla és Mária királyné devóciója miatt került sor.⁶⁰ 1254-ben a budai kolostorban meg is tartották a káptalant, ami azt jelenti, hogy az épület

- 52 *András Kubinyi*: Die Anfänge Ofens. (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hesse. Reihe I. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Band 60.) Berlin 1972. 25–33. (a munka magyar fordítását „Buda kezdetei” címmel I. *Kubinyi András*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II. Vároštörténeti tanulmányok. Bp. 2009. I. 43–99.), *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 295–299., *András Kubinyi*: Buda – Die mittelalterliche Hauptstadt Ungarns. Eine deutsch–ungarische Stadt in Ostmitteleuropa. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg. von Gerd Biegel. Braunschweig 1991. 15–16., 18–19., *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002.² 75–90., 485., *Györffy Gy.*: Pest-Buda kialakulása i. m. 135–140., ÁMTF IV. 614–615., *Végh András*: Buda város középkori helyrajza I–II. (Monumenta historica Budapestinensia 15–16.) Bp. 2006–2008. I. 27–34., *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 46–47.
- 53 Györffy György szerint a kezdeményezők a pesti domonkosok lehettek, I. *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 301., *Uő*: Pest-Buda kialakulása i. m. 143.
- 54 *Végh A.*: Buda város i. m. I. 67–68., *Uő*: Buda város középkori helyrajza. Telekosztás és térszervezés egy alapított városban. Urbs. Magyar Vároštörténeti Évkönyv 4. (2009) 35–49., *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 55. — A Boldogasszony-egyház alapításához I. *Spekner E.*: A budavári Boldogasszony-egyház i. m. 91–112. (különösen: 91–96.), *Uő*: A Boldogasszony-plébánia-egyház középkori története. In: Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015. április 15. – október 18. Szerk. Farbak Péter et al. Bp. 2015. 53–54., *Uő*: Hogyan lett Buda i. m. 47–55. — A *Kammerhof*hoz I. *Györffy Gy.*: Pest-Buda kialakulása i. m. 141–143., *Végh A.*: Buda város i. m. I. 269–273., *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 57–60., *Magyar Károly*: A budavári királyi rezidencia előzményei és párhuzamai a 14. század végéig. In: In medio regni Hungariae i. m. 532–533.
- 55 Concedimus ii domos in provincia Romana et i in Ungaria de insula s. Marie ad locum alium transferendum — Acta capitulorum i. m. 42.
- 56 Concedimus provincie Provincie duas domos. Francie unam. Ungarie i ad petitionem regine — Acta capitulorum i. m. 60.
- 57 *Zágorhidi Czigány B.*: A Domonkos Rend konventjei i. m. 83. és 13. jegyzet, *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 55–56.
- 58 Capitulum generale futurum in Ungaria apud Budam — Acta capitulorum i. m. 66.
- 59 *Thomas Kaeppli O. P.*: Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi II. Romae 1975. 35–38., Repertorium fontium historiae mediae aevi, primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum IV. Romae 1976. 692–694.
- 60 Electus est in magistrum apud Budam, ubi vivente adhuc magistro Iohanne fuerat assignatum capitulum ob devocionem regis et regine, frater Humbertus — Fratris Gerardi de Fracheto O. P. Vitae fratrum ordinis praedicatorum necnon Cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV. Ed. Fr. Benedictus Maria Reichert O. P. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica I.) Lovanii 1896. (a továbbiakban: Vitae fratrum) 336–337. — Ferrarius szerint IV. Béla és Mária királyné kérésére tartották a káptalant Budán, a forrását azonban nem jelölte meg (*Ferrarius*, S.: De rebus Hungariae i. m. 553.). Az állítás a szakirodalomba is utat talált, I. *Harsányi A.*: A domonkosrend Magyarországon i. m. 25., *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 55.

akkor már képes volt befogadni a népes gyűlést.⁶¹ A káptalanon, amellet, hogy Humbertus de Romanis személyében megválasztották a rend következő általános perjelét, az uralkodó dinasztia és az ország szempontjából fontos eseményekre is sor került, melyeket Gerardus de Fracheto örökített meg említett krónikájában: a domonkosok megkeresztelték a kunok fejedelmét feleségével és valószínűleg néhány kun előkelővel együtt, a trónörökös István herceg pedig házasságot kötött a kun fejedelem lányával.⁶² A Szent Miklós-kolostor — az új város első szerzetesrendi háza — tehát a város falain belül, igen előkelő helyen épült fel: a királyi alapítású Boldogasszony-egyház és a *Kammerhof* közelében.⁶³ H. Gyürky Katalin a régészeti feltárások során a kolostor alatt és környékén talált maradványokat egy, a IV. Béla által alapított városnál korábbi település házaival azonosította, a kolostortemplom alatt feltárt leleteket pedig — különösen a kolostorról írt utolsó tanulmányaiban — a településhez tartozó templomként határozta meg. Azt a véleményét, amely szerint a korábbi templomot Szűz Mária tiszteletére szentelték, egy 1247. évi és egy 1248. évi oklevélre alapozta: bár a korábbi diploma az egyház titulását még nem említi (*ecclesie* [...] *novi montis Budensis*), a későbbi oklevélben már a védőszent neve is olvasható (*super ecclesia beate Marie de novo monte Budensi*).⁶⁴ A patrocínium-meghatározásnak azonban két körülmény is ellentmond: egyrészt a két oklevélben említett Szűz Mária-egyház nem a H. Gyürky Katalin által feltárt templommal, hanem a budavári Boldogasszony-egyházal azonosítható,⁶⁵ másrészt a domonkos kolostortemplom titulusból adódóan valószínűleg a korábbi templomnak is Szent Miklós volt a védőszentje.⁶⁶

Figyelembe véve Buda alapításának a körülményeit, az uralkodópár és a prédikátor testvérek bensőséges viszonyát, a domonkos kolostornak a városon belüli elhelyezkedését, valamint a korai történetére vonatkozó ismereteinket, megállapíthatjuk, hogy IV. Bélának valószínűleg szerepe volt a kolostoralapításban.⁶⁷

Ebből a szempontból is érdemes együtt tárgyalni a Várhegyen épített rendház és a nyulak-szigeti apácakolostor alapítástörténetét. A zárdát IV. Béla és felesége emeltették leányuk, Mar-

61 A káptalan aktáit l. Acta capitulum i. m. 66–71. — A káptalanhoz l. még *Spekner E.*: Hogyan lett Buda i. m. 55.

62 In predicto autem capitulo Budensi per manus fratrum, qui conversioni eorum multis annis institerant, baptizatus est cum uxore et exercitu suo maximus dux Cumanorum, cuius filiam bone indolis dominus Stephanus primogenitus regis Hungarie, iam coronatus in regem et ordini nostro valde devotus, in uxorem accepit — Vitae fratrum i. m. 338. — Egy luxemburgi kódexnek a 13. század végén vagy a 14. század elején lejegyzett rövid tartalmi egységén, illetve IV. Béla IV. Ince pápához intézett, a mai napig bizonytalan datálási, úgynevezett tatárlevélén alapul az a vélemény, amely szerint a házasságra a kunok visszahívását követően, 1247 körül került sor, l. *Istványi Géza*: XIII. századi följegyzés IV. Bélának 1246-ban a tatárokhöz küldött követségéről. Századok 72. (1938) 270–272., 551., *Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. Századok 121. (1987) 584–612. (különösen: 598–599.), vö. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. 191. (49. sz. jegyz.). A kérdés feldolgozása önálló tanulmányt érdemel.

63 *Végh A.*: Buda város i. m. I. 67–68., *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 312., *F. Romhányi, B.*: The Monastic Topography i. m. 207.

64 *H. Gyürky Katalin*: A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán. Budapest Régiségei 24. (1976: 1.) 371–372., *Uő*: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. 1981. 161., *Uő*: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk. Haris Andrea. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 7.) Bp. 1994. 123., *Uő*: Domonkos kolostorok – Várostörténet – Régészet. Tanítvány 7. (2001: 2.) 27–40. — A két oklevél: BTOE I. 48–49. (33–34. sz.).

65 *Spekner E.*: A budavári Boldogasszony-egyház i. m. 91–96., *Uő*: A Boldogasszony-plébániaegyház i. m. 53–54., *Uő*: Hogyan lett Buda i. m. 48–53.

66 *Spekner E.*: A budavári Boldogasszony-egyház i. m. 98–101., *Uő*: Hogyan lett Buda i. m. 56–57.

67 Vö. *F. Romhányi, B.*: The Monastic Topography i. m. 207.

git számára a királyi birtokban álló szigeten.⁶⁸ Templomát Szűz Mária tiszteletére szentelték, akárcsak a Várhegyen a király által alapított Boldogasszony-egyház.⁶⁹ A zárdá alapításának és az építkezés megkezdésének a pontos ideje a rendelkezésünkre álló írott források alapján nem állapítható meg, amit a szakirodalomban olvasható álláspontok sokfélesége is jól tükröz.⁷⁰ Annyi bizonyos, hogy Margitot, aki a mongol invázió idején, 1242-ben született — a források eltérő adataitól függően —, tíz-tizenkét éves korában, tehát valamikor 1252 és 1254 között szállították át tizennyolc társával együtt a veszprémi Szent Katalin-zárdából a nyulak-szigeti kolostorba, tehát az utóbbi ekkor már valamilyen formában állt.⁷¹ A zárdát említő, legkorábbi írott források IV. Béla két, 1255. július 25-én kelt oklevele, melyek közül az egyikben az uralkodó a szigeti apácának adományozta a budai vár Szűz Mária-templomának a kegyuraságát és a budai vásárvámot,⁷² a másikon pedig tételesen felsorolta az egyes áruk után fizetendő vámokat.⁷³ Az említett adatok arra utalnak, hogy a szigeti apáca kolostor felépítésére Buda alapításával és korai történetével egyidejűleg került sor.

A legutóbbi régészeti feltárások szerint a zárdá alapítása szorosan összefügg a szigeti királyi udvarház történetével. A tatárjárás után a korábbi királyi udvarház helyén új udvarház építését kezdték meg, s ezzel egy időben, közvetlenül az udvarház mellett a kolostor építése is elkezdődött. Irásné Melis Katalin, az ásatások vezetője az építkezések kezdetét 1243-ra tette.⁷⁴ Véleménye szerint a Szűz Mária-kolostortemplom hajóját a korábbi királyi udvarhely Szent Mihály-egyháza hajójára építették rá.⁷⁵ Amennyiben ez a megállapítás helyes, azzal kell számolnunk, hogy a domonkosok nem tartották meg a korábbi egyház titulusát.

Az 1257. évi firenzei általános káptalan a zárdát a domonkos szerzetesek vezetésére bízta,⁷⁶ s két évvel később IV. Béla is ugyanígy rendelkezett.⁷⁷ IV. Sándor pápa két, 1259.

68 ÁMTF IV. 644–645., 652.

69 Mező A.: Patrociniumok i. m. 437.

70 Egyes vélemények szerint az alapításra 1252-ben került sor, l. Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 48., 85., Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 104. — Feuerné Tóth Rózsa 1971-ben a korábbi kutatási eredményeket is összegző tanulmányában a következőket írta: „IV. Béla király Margit leánya számára a szigeti kolostort meghatározhatatlan időpontban, de valószínűleg az 1246-os év után kezdte el építtetni” (Feuerné Tóth Rózsa: A margitszigeti domonkos kolostor. Budapest Régiségei 22. [1971] 245.). Györffy György szerint a kolostort a visegrádi várral egyidejűleg építették fel (Györffy Gy.: Budapest története i. m. 320., Uő: Pest-Buda kialakulása i. m. 175.); más helyen úgy fogalmazott, hogy az alapításra 1253 körül került sor (ÁMTF IV. 652.).

71 ÁMTF IV. 644., 652., Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 227. — Margit születési idejére l. Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892. 491–492.

72 BTOE I. 54–56. (40. sz.). — Az oklevél lényegre törő ismertetését l. Mátyás-templom i. m. 99. (3.2. sz. Spekner Enikő). Az oklevél értelmezéséhez l. Spekner E.: A budavári Boldogasszony-egyház i. m. 91–96., Uő: Hogyan lett Buda i. m. 47–55.

73 BTOE I. 56–58. (41. sz.).

74 Irásné Melis Katalin: A margitszigeti királyi udvarhely átépítése és a domonkos apáca kolostor alapítása (1243–1255). In: A tatárjárás (1241–1242). Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2007. május 25. – szeptember 30. Szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva. Bp. 2007. 115–119., Uő: A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely régészeti kutatása I. Communicationes archaeologicae Hungariae (2007) 247–304., Uő: A Budapest-Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és a domonkos apáca kolostor kutatása. Régészeti, történeti adatok. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi. Bp. 2010. 421–437.

75 Irásné Melis K.: A margitszigeti királyi udvarhely i. m. 116–117., Uő: A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely i. m. 251–253., Uő: A Budapest-Margit-szigeti középkori királyi udvarhely i. m. 425., 429.

76 Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 49.

77 BTOE I. 67. (50. sz.).

október 11-én kelt okleveléből arról értesülünk, hogy Mária királyné az apácák lelki gondozása végett a saját költségén egy férfi konventet akart építtetni a Nyulak szigetén. A pápa az egyik oklevélben utasította a magyarországi provinciális perjelt, hogy engedélyezze a konvent felépítését, a másokban pedig a provinciális perjelnek adott utasításról értesítette a magyar királynét.⁷⁸ A rendház feltehetőleg nem sokkal ezután felépült,⁷⁹ 1309-ben Benedek fráter volt a perjele, akit ekkor választottak meg erdélyi püspökké.⁸⁰

A *medium regni* területén létrejött Domonkos-rendi házak bemutatását a fehérvári apácakolostor kérdésével zárjuk. Ahogy azt már Pfeiffer Miklós és az ő nyomán Harsányi András is megállapította, az első — és tegyük hozzá: jelenlegi ismereteink szerint az egyetlen — olyan forrás, amely Fehérváron kifejezetten domonkos apácakolostort említ, Bernardus Guidonis korábban már hivatkozott, 1303. évi kolostorlistájának az 1365. évig terjedő kiegészítése.⁸¹ A szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint az első olyan adat, amely a fehérvári zárdára vonatkozik, Szent Margit 1276. évi kanonizációs jegyzőkönyvében olvasható. A kihallgatott tanúk egyike, az esztergomi Sennye úr leánya, Katalin a vallomása végén elmondta, hogy huszonöt éve él abban a kolostorban — azaz a nyulak-szigeti zárdában —, egy fehérvári monostorban pedig három esztendő telt. ⁸² Az utóbbi megjegyzést a szöveggörnyezetből adódóan úgy értelmezhetjük, hogy Katalin, mielőtt a Duna szigetére került, három évig egy fehérvári monostorban élt. Feltűnő, hogy az utalás nem említ sem rendi hovatartozást,⁸³ sem patrocíniumot, a szöveg csupán egy bizonyos fehérvári monostort (*in quodam monasterio de Alba*) nevez meg. A vallomásból kiderül, hogy Katalin nem tudta megmondani az életkorát,⁸⁴ ami nem meglepő, ugyanis a tanúk többségének problémát jelentett az idő múlásának számontartása, sokan egyáltalán nem emlékeztek az életkorukra, mások pedig csak hozzávetőlegesen tudták azt megmondani.⁸⁵ Annál szembetűnőbb, hogy Katalin pontosan tudta, hány éve él a szigeti zárdában, és mennyi időt töltött egy fehérvári monostorban. Nyilván tévedhetett valamennyit, de ezzel a lehetőséggel együtt is elfogadhatjuk, hogy az általa közölt időtartamok nagyjából megfeleltek a valóságnak. Ezek szerint Katalin 1252 körül kerülhetett a

78 BTOE I. 64–66. (48–49. sz.).

79 Vö. ÁMTF IV. 652.

80 Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 49. — A rendház feltételezett helyét l. Irásné Melis K.: A margitszigeti királyi udvarhely i. m. 116., Uő: A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely i. m. 251.

81 Ferrarius, S.: De rebus Hungaricae i. m. 542., 551., vö. Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 87., Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 110. — Bernardus Guidonis 1303. évi kolostorlistája kiegészítéséhez l. Ferrarius, S.: De rebus Hungaricae i. m. 506–507., 537–538., 541–542., vö. Pfeiffer, N.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 27., 150., Zágorhiédi Czigány B.: A Domonkos Rend konventjei i. m. 85. (22. sz. jegyz.).

82 Interrogata, per quot annos fuit in religione, respondit: „Nunc sunt viginti quinque anni, quod ego sum in isto monasterio, et in quodam monasterio de Alba steti per tres annos” — MREV I. 241., magyarul l. Árpád-házi Szent Margit i. m. 148., vö. Balics L.: A római katolikus egyház i. m. II/2. 394–395., Károly J.: Fejér vármegye i. m. II. 174–175., ÁMTF II. 380., Siklósi Gy.: Adattár i. m. 68., Reich Sz.: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 47., Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 226–227.

83 Erre már Pfeiffer Miklós is felhívta a figyelmet, l. Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 88.

84 MREV I. 241.

85 Györffy Gy.: Budapest története i. m. 334., Uő: Pest-Buda kialakulása i. m. 197., Orbán Imre: A népi vallásosság tükröződése Árpád-házi Margit kanonizációs jegyzőkönyvében. In: Egyházak a változó világban i. m. 284.

szigeti kolostorba — emlékezhetünk: Margitot és társait 1252 és 1254 között szállították át ugyanoda —, s az 1240–1250-es évek fordulóján élhetett a fehérvári monostorban, tehát az utóbbi akkor már működött.⁸⁶

A következő, a kutatás által a fehérvári domonkos apácakolostorra vonatkoztatott forrás Mojs királynéi tárnokmester 1280. szeptember 26-án kelt végrendelete, amelyben az előkelő végrendelkező vagyonának egy részét a fehérvári apácák között élő nővérére hagyta.⁸⁷ A szöveg Katalin *soror* 1276. évi vallomásához hasonlóan sem rendi hovatartozást,⁸⁸ sem patrocíniumot nem nevez meg, sőt, még a *monasterium* vagy a *claustrum* kifejezés sem szerepel benne, csupán fehérvári apácákat említ.

Ahogy arról már szó esett, az 1277. évi bordeaux-i általános káptalan szerint a magyar provinciában 30 konvent és két apácakolostor működött, azonban a nevüket nem jegyezték fel.⁸⁹ Bernardus Guidonis 1303. évi kolostorlistája 33 konvent mellett a következő három apácakolostort nevezi meg: Nyulak szigete, Veszprém és Zára.⁹⁰ Úgy tűnik, a rendi történetíró fehérvári zárdáról nem tudott. Ezzel elérkeztünk Bernardus Guidonis kolostorlistájának már említett, az 1365. évig vezetett kiegészítéséhez, az első és mind ez idáig az egyetlen olyan forráshoz, amely Fehérváron kifejezetten domonkos apácakolostort nevez meg.⁹¹

Feltételezve, hogy a Katalin vallomásából kikövetkeztethetőleg már az 1240–1250-es évek fordulóján működő monostor, valamint az 1280-ban említett apácaközösség azonos, arra gondolhatunk, hogy e közösség tagjai eredetileg nem tartoztak a Domonkos-rendhez, az apácához csak fokozatosan vált domonkos apácakolostorrá.⁹² Hasonló folyamat játszódott le Veszprémben, ahol Bertalan püspök 1240-ben alapított kolostort az akkor már egy ideje létező női közösség — Mezey László szerint begina-közösség — számára, amely idővel betagozódott a Domonkos-rendbe, s ennek megfelelően Bernardus Guidonis 1303-ban már megnevezte a magyar provincia apacazárdái között.⁹³

A kutatók által a fehérvári domonkos apácakolostorral kapcsolatba hozott utolsó forrás Fehérvár város 1485. január 3-án kelt oklevele, amely a városba történő borbevitelről és a bor eladásáról rendelkezik.⁹⁴ A felsorolt egyháziak között szerepelnek a Szent Miklós-egyház melletti Boldogságos Szűz Mária-kolostor apácái is.⁹⁵ Látható, hogy rendi hovatartozást ez a szö-

⁸⁶ Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 227.

⁸⁷ Item marturinas de Megiche reliquit et legavit domine sorori sue Albe inter sanctimoniales manenti. Item villam Nek reliquit eidem domine sorori sanctimoniali de Alba. Item villam Zokol legavit eidem domine sorori sue — Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–IV. (Kiadják Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső.), V. (Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső.), VI–VII. (Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső.), VIII. (Szerk. Nagy Imre.). Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 260. — Mojs személyéhez l. Szovák Kornél: Mojs. In: KMTL 462., Zsoldos A.: Magyarország világi archontológiája i. m. 338.

⁸⁸ Erre már Pfeiffer Miklós is felhívta a figyelmet, l. Pfeiffer M.: A domonkosrend magyar zárdái i. m. 88.

⁸⁹ Quetif, J. – Echard, J.: Scriptores i. m. i.

⁹⁰ Quetif, J. – Echard, J.: Scriptores i. m. ix.

⁹¹ Ferrarius a zárdá felépítését 1305 és 1365 közé tette, l. Ferrarius, S.: De rebus Hungaricis i. m. 551.

⁹² Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955. 25.

⁹³ Mezey L.: Irodalmi anyanyelvűségünk i. m. 24–25., 74–75., Török J.: A tizenharmadik század i. m. 127–130., l. még Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon i. m. 102–103.

⁹⁴ MNL OL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36 486. — I. Lipót 1693. február 20-i átírása alapján elkészített, hiányos fordítását l. Károly J.: Fejér vármegye i. m. II. 621–623.

⁹⁵ religiosae dominae sanctimoniales claustrum beatae Mariae virginis prope dictam ecclesiam sancti Nicolai.

veg sem ad meg, viszont a kolostor titulását elárulja. 1485-ben tehát létezett Fehérváron egy Szűz Mária-apáca kolostor. Mivel más rendhez tartozó fehérvári zárdáról nincs tudomásunk, nagy a valószínűsége annak, hogy a szóban forgó egyházi intézmény a domonkos apáca kolostorral azonos. Az oklevél a zárdát a Szent Miklós-egyház mellett lévőként nevezi meg, ami azt jelenti, hogy a Budai külvárosban állt, ugyanabban a városrészben, ahol a domonkosok férfikolostorát is felépítették.⁹⁶

A ferencesek

A kisebb testvérek végleges formába öntött reguláját 1223-ban erősítette meg III. Honorius pápa. A rend magyarországi történetének a kezdeteivel kapcsolatban rendelkezésünkre álló néhány adat alapján feltételezhetjük, hogy a ferenceseknek az 1220-as években sikerült megtelepedniük az országban, s a következő évtizedben már létezett az önálló magyar rendtartomány.⁹⁷ A provincia helyzete a 13. század során stabilizálódott: 1270 körül már hét őrségre (*custodia*) oszlott, melyekhez huszonöt rendház tartozott, 1300 körül pedig nyolc őrségből állt negyven kolostorral.⁹⁸ A ferencesek az ország központi régióján belül Esztergomban, Fehérváron, Budán, a Nyulak szigetén, Pesten, Óbudán és Visegrádon telepedtek meg.

A korai források terminológiája még bizonytalan, s ez a probléma az egyik legkorábbi házat, az esztergomit is érinti.⁹⁹ IX. Gergely pápa 1235. június 7-én és augusztus 31-én a boszniai püspököknek, valamint *ordinis predicatorum et [...] fratrum minorum prioribus Strigoniensibus* címzett levelet.¹⁰⁰ Látható, hogy a pápai kancelláriában a ferences elöljárót is a domonkosoknál használatos *prior* kifejezéssel jelölték. Karácsonyi János, feltételezve, hogy ekkor még a magyarországi házak nem alkottak önálló tartományt, csak egy őrséget — azaz kusztódiát —, a levelekben említett ferences tisztségviselőt ezen őrség őreként határozta meg.¹⁰¹ Vele szemben Balanyi György a szóban forgó frátert a magyar rendtartomány főnöké-

96 Fitz Jenő: A székesfehérvári Budai külváros i. m. 8., Kovács P.: Megjegyzések i. m. 263., Siklósi Gy.: Adattár i. m. 68., Uő: Stuhlweißenburg i. m. 459., Reich Sz.: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 47., Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 226.

97 Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I–II. Bp. 1922–1924. I. 7–8., 13–16., Eszterle József Péter: Mikor jöttek a ferencesek Magyarországra és hol épült első kolostoruk? Esztergom é. n. [1925.], Balanyi György: A magyar ferences provincia kialakulása. Katholikus Szemle 41. (1927) 582–595. (újraközzölve a szerző tanulmányainak gyűjteményes kötetében, l. Balanyi György: Anima Franciscana. Összegyűjtött tanulmányok. Budapest 1930. 132–150.), Uő: A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV/10.) Bp. 1940. 7–12., Szántó Konrád: Ferencesek. In: KMTL 218.

98 Balanyi Gy.: A ferences mozgalom i. m. 11–12.

99 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 14–15., Balanyi Gy.: A magyar ferences provincia i. m. 589–594.

100 1235. jún. 7.: Bullarium franciscanum I. Ab Honorio III. ad Innocentium IV. (1218–1254). Ed. Joannes Hyacinthus Sbaralea. Romae 1759. (a továbbiakban: Bullarium franciscanum I.) 164., 1235. aug. 31.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 136. (az idézet az utóbbi kiadásból származik).

101 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 14–15., 161–162.

nek tartotta, abból indulván ki, hogy ekkor már létezett az önálló magyar provincia.¹⁰² Györffy György szerint az esztergomi domonkos és ferences rendház perjeleit említik az iratok.¹⁰³ Ide vonhatjuk még IX. Gergely három évvel később, 1238. augusztus 9-én kelt, a magyarországi domonkosok provinciális perjelének és a ferencesek provinciális miniszterének címzett levelét is, amely a magyar rendtartományt „esztergomi provinciá”-nak nevezte.¹⁰⁴ E levelek alapján arra következtethetünk, hogy az 1230-as években már létezett Esztergomban egy ferences ház, sőt, figyelembe véve Esztergom jelentőségét, valamint azt a tényt, hogy a domonkosok már 1231 előtt megtelepedtek a városban, joggal feltételezhetjük, hogy a kisebb testvérek már az 1220-as években megjelentek az érseki székhelyen. A ház korai alapítását és jelentőségét az is bizonyítja, hogy a magyar provincia őrségeinek egyikét Esztergomról nevezték el.¹⁰⁵

A 14. századi krónikaszerkesztmények szerint a Szűz Mária tiszteletére szentelt kolostortemplomot IV. Béla kezdte el építtetni, az azonban nem derül ki a szövegből, hogy erre mikor került sor.¹⁰⁶ Itt helyezték örök nyugalomra Béla herceget (+1269), IV. Bélát (+1270. május 3.) és a nem sokkal később elhunyt Mária királynét, a krónikaszövegek a sírversüket is megőrizték.¹⁰⁷ Említésre méltó, hogy a IV. Béla nevéhez köthető alapítások közül a budai Boldogasszony-egyház mellett mind a nyulak-szigeti apácakolostor templomát, mind az esztergomi ferences kolostortemplomát Szűz Mária tiszteletére szentelték.¹⁰⁸ Az esztergomi ferencesek rendháza — akár csak a domonkosoké — a részben latinok által lakott Királyi városban állt, a kutatók véleménye azonban eltérő abban a kérdésben, hogy a település melyik részén helyezkedett el az épület.¹⁰⁹

A legkorábbi írott forrás, amely — igaz, csak közvetett módon — a fehérvári ferences rendház létre utal, a fehérvári johannita konvent 1261. április 18-án kiadott oklevele.¹¹⁰ A *datatio* szerint a diploma Fehérváron, a kisebb testvérek káptalanán kelt,¹¹¹ amire minden bizonnyal az ottani kolostorukban került sor.¹¹² A ferencesek azonban már évtizedekkel koráb-

102 Balanyi Gy.: A magyar ferences provincia i. m. 589–595., vö. Bullarium franciscanum I. 164. 'c' jegyzet.

103 ÁMTF II. 256.

104 Gregorius episcopus etc. dilectis filiis [...] priori provinciali fratrum predicatorum de Ungaria et [...] ministro fratrum minorum provinciae Strigoniensis salutem etc. — Theiner I. 167., vö. Balanyi Gy.: A magyar ferences provincia i. m. 590., 593–594.

105 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 33. — A jegyzékhez l. Balanyi Gy.: A ferences mozgalom i. m. 12. (41. sz. jegyz.).

106 A templom- és kolostorépítéssel kapcsolatos újkori, rendi hagyományokhoz l. Varga Kapisztrán: Az esztergomi középkori ferences templom és kolostor. In: Emlékkönyv Temesvári Pelbárt halálának 500. évfordulója alkalmából. 1504–2004. Szerk. Berhidai Piusz, Kedves Ilona. Esztergom 2006. 25–35., Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 162.

107 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (utánnomás és kiegészítés: Az utószót írta és a bibliográfiát összeállította, valamint a függelékben közölt forrásokat az első kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László. Bp. 1999.) 469–470., vö. ÁMTF II. 251., 269. — A patrocíniumhoz l. még Mező A.: Patrocíniumok i. m. 419. — Béla herceg, IV. Béla és Mária halálának időpontjához l. Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 275., 277., 539–540, Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp. 1981.³ 163–164.

108 Az esztergomi kolostortemplommal kapcsolatban felmerült, hogy kettős titulusa volt: Szűz Mária és Szent Erzsébet, l. Varga K.: Az esztergomi középkori ferences templom i. m. 28–29.

109 ÁMTF II. 268–269., MRT 5. 144–148., Horváth I.: Templomok i. m. 133., Uő: Esztergom i. m. 32., Uő: Das mittelalterliche Esztergom i. m. 84–86., Uő: Az Árpád-kori Esztergom i. m. 237., Varga K.: Az esztergomi középkori ferences templom i. m. 31–33.

110 Két újkori, egymástól helyenként eltérő másolatban maradt fenn: DL 515., DF 283 246., vö. Hunyadi Zs.: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 62., Uő: The Hospitallers i. m. 260.

111 Actum Albae, in capitulo fratrum minorum, anno Domini ... — A két másolat szövege ezen a helyen megegyezik. Az oklevél *datatiójához* l. Hunyadi Zs.: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 42., 54., l. még ÁMTF II. 369–370., 380.

112 Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 225–226.

ban megtelepedtek a városban. Azt a kusztódiát, amelyhez a fehérvári mellett a budai, a pesti, az óbudai és a szegedi rendház tartozott, Fehérvárról nevezték el.¹¹³ A budai kolostorról tudjuk, hogy az 1250-es évek végén valamilyen formában már létezett, tehát az alapítására legkésőbb az 1250-es években került sor.¹¹⁴ Az a tény pedig, hogy a budai konvent a fehérvári őrséghez tartozott, határozottan arra utal, hogy a fehérvári rendház korábban jött létre, mint a budai.¹¹⁵ Ha mindemellett figyelembe vesszük az uralkodói székhely jelentőségét és azt, hogy a domonkosok már 1231 előtt megtelepedtek a városban, a ferences rendház alapítását — több kutatóval egyetértve — a mongol inváziót megelőző időszakra tehetjük.¹¹⁶ A konvent a domonkos kolostorhoz hasonlóan a Budai külvárosban helyezkedett el, a pontos helye azonban nem ismert.¹¹⁷ Feltételezhető, hogy a templomát Szent Ferenc tiszteletére szentelték.¹¹⁸

Áttérve a budai rendházra, Szent Margit 1276. évi kanonizációs jegyzőkönyvének néhány vallomásából következtethetünk arra, hogy a kolostor az 1250-es évek végén már állt, tehát az alapítás — ahogy arról már esett szó — legkésőbb az 1250-es években történhetett.¹¹⁹ A kolostor Evangélista Szent János-temploma a mai Várszínház — korábban karmelita templom — helyén emelkedett, a karmeliták temploma ráépült a ferencesekére. A kolostor maradványait ettől délre, a mai Sándor-palota alatt, továbbá előtte, a Szent György téren, valamint a Színház közben tárták fel.¹²⁰ Figyelembe véve a városalapítás körülményeit, valamint a IV. Béla és a ferencesek között fennálló, már az 1240-es évektől kezdve adatolható kapcsolatot, joggal tételezhetjük fel, hogy az uralkodó alapította a kolostort.¹²¹

Beszter fia Demeter végrendelete szerint a ferencesek nyulak-szigeti Szent Klára-temploma 1270 körül épülőfélben volt: Demeter azzal a feltétellel hagyta Tamás nevű szolgáját

113 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 33.

114 Kertész Balázs: A budai ferences kolostor története 1444-ig. In: Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai. Szerk. Karlinsky Balázs. (A veszprémi egyházmegye múltjából 26.) Veszprém 2015. 27–30.

115 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 171.

116 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 171., Fügedi E.: Székesfehérvár középkori alaprajza i. m. 38., Reich Sz.: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 46., Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 225.

117 Fitz J.: A székesfehérvári Budai külváros i. m. 6., Fügedi E.: Székesfehérvár középkori alaprajza i. m. 38., Kovács P.: Megjegyzések i. m. 263., Siklósi Gy.: Adattár i. m. 68–70., Uő: Stuhlweißenburg i. m. 459–460., Reich Sz.: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 46., Zsoldos A. – Thoroczkay G. – Kiss G.: Székesfehérvár története i. m. 225–226.

118 Siklósi Gy.: Adattár i. m. 68., Mező A.: Patrocíniumok i. m. 86., Reich Sz.: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 46., vö. Fitz J.: A székesfehérvári Budai külváros i. m. 6–7. és Kovács P.: Megjegyzések i. m. 263.

119 Kertész B.: A budai ferences kolostor i. m. 27–30.

120 Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. Archeológiai Értesítő 100. (1973) 82–87., Uő: Az óbudai és a budavári ferences templom és kolostor kutatásai. In: Koldulórendi építészet i. m. 143–152., Uő: A budavári ferences kolostor. Műemlékvédelem 46. (2002) 345–350., Kovács Eszter: A budai ferences kolostor a török korban. Tanulmányok Budapest Múltjából 31. (2003) 241–262., Kárpáti Zoltán: A Szent Zsigmond-templom és környéke. Tanulmányok Budapest Múltjából 31. (2003) 214–215., Altmann Júlia – Lővei Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences templomból. Budapest Régiségei 38. (2004) 11–34., Végh A.: Buda város i. m. I. 63–64. — A templom patrocíniumához l. még Mező A.: Patrocíniumok i. m. 153.

121 Györffy Gy.: Budapest története i. m. 303., Uő: Pest-Buda kialakulása i. m. 145., Altmann J.: Az óbudai és a budavári ferences templom i. m. 143., Uő: A budavári ferences kolostor i. m. 345., Koszta L.: Egyház és intézményei i. m. 219., Kovács E.: A budai ferences kolostor i. m. 241., Kertész B.: A budai ferences kolostor i. m. 30., F. Romhányi, B.: The Monastic Topography i. m. 207. — IV. Béla és a ferencesek kapcsolatához l. Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 17., 21–23., Fügedi E.: Koldulórendek i. m. 77–79., Szűcs J.: Az utolsó Árpádok i. m. 136–137., l. még az esztergomi ferences templom és kolostor építéséről korábban elmondottakat!

és annak fiát testvérének, András ispánnak, hogy azok értékét a szigeti ferences templom építésére fordítja.¹²² Ugyanebben az időszakban, 1276. augusztus 24-én IV. László király Erzsébet nevű nővérének és a nyulak-szigeti domonkos apácáknak adományozta az egész szigetet a ferencesek és a premontreiek kolostorai és telkei kivételével.¹²³ Mivel a Nyulak szigete királyi birtok volt, a kutatók szerint a kolostor alapítása IV. Béla vagy V. István személyéhez köthető.¹²⁴

A pesti ferences rendház alapítási idejét nem ismerjük, a létezését bizonyító első adat 1288-ból származik. A kolostor gárdiánja, Gellért testvér szerepel annak az 1288. augusztus 6-án kelt oklevélnek a kiadói között, amely szerint a nyulak-szigeti ferencesek az ottani domonkosokkal és domonkos apácákkal bizonyos szigeti területek miatt folytatott perben kiegyeztek.¹²⁵ Védőszentje nem az 1253-ban kanonizált Domonkos-rendi Veronai Péter volt, ahogy azt Karácsonyi János állította,¹²⁶ hanem Péter apostol.¹²⁷ A kolostor „feltehetően a város keleti végén, a mai Ferenciek terén állhatott, de pontos elhelyezkedését, kiterjedését és alaprajzát régészeti feltárás még nem tisztázta”.¹²⁸

A ferencesek — a domonkosokkal ellentétben — Óbudán is megtelepedtek, a kolostort 1298-ban említik először.¹²⁹ A régészeti kutatás által kismértékben feltárt épületegyüttes a korabeli város északnyugati szélén állhatott.¹³⁰ Templomát Szent Ferenc tiszteletére szentelték.¹³¹

Az óbudai apácakolostort I. Károly király felesége, Erzsébet királyné alapította és építtette fel. Kérésére XXII. János pápa 1334. július 15-én engedélyezte, hogy Budán — azaz

122 DL 30 356. Kiadásai: HO VIII. 121–123. (97. sz.), BTOE I. 119–121. (103. sz.). — A bevezetés és befejezés nélkül kiállított, kizárólag Demeter és felesége végrendeletének a szövegét tartalmazó irat hátlapján mandorla alakú pecsét nyoma látható, amelytől jobbra fent a következő egykorú feljegyzés olvasható: „Super testamentis Demetrii et uxoris sue.” Karácsonyi és a nyomán Györffy 1266 és 1270 közé, Gárdonyi Albert 1270 és 1277 közé datálta az iratot, l. *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 152., *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 303., *Uő*: Pest-Buda kialakulása i. m. 145., BTOE I. 121. A régészeti szakirodalomba mindkét datálás átment, l. például *Altmann J.*: Az óbudai és a budavári ferences templom i. m. 143., *Uő*: A budavári ferences kolostor i. m. 345., *Kovács E.*: A budai ferences kolostor i. m. 241., illetve *Végh András*: Középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban. Tanulmányok Budapest Múltjából 31. (2003) 13., *Uő*: Buda város i. m. I. 63. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisában 1270 és 1278 közötti keltezés szerepel, l. <http://mol.arcanum.hu/dldf>. — A patrocíniumhoz l. *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 201.

123 BTOE I. 158–159. (141. sz.), Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. (a továbbiakban: RA) Bp. 1923–1987. 2730. sz.

124 *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 200–201., *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 322., *Uő*: Pest-Buda kialakulása i. m. 178., ÁMTF IV. 656., *Kosztá L.*: Egyház és intézményei i. m. 219., *F. Romhányi, B.*: The Monastic Topography i. m. 207., 209.

125 BTOE I. 244–245. (225. sz.).

126 *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 225. — Karácsonyi állítása a szakirodalomba is utat talált, l. például *Kosztá L.*: Egyház és intézményei i. m. 219.

127 *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 309., *Uő*: Pest-Buda kialakulása i. m. 155., ÁMTF IV. 548., *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 374.

128 *Kovács E.* – *Zádor J.*: Adatok i. m. 570.

129 BTOE I. 32. (307. sz.), vö. *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 46., 59., *Györffy Gy.*: Budapest története i. m. 312., *Uő*: Pest-Buda kialakulása i. m. 162., ÁMTF IV. 672., 685., *Kosztá L.*: Egyház és intézményei i. m. 219.

130 *Szirmai Krisztina* – *Altmann Júlia*: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. Budapest Régiségei 24. (1976: 1.) 235–240., *Altmann J.*: Az óbudai és a budavári ferences templom i. m. 137–142., ÁMTF IV. 676.

131 *Karácsonyi J.*: Szt. Ferencz rendjének története i. m. I. 222. — A patrocíniumhoz l. pl. DL 4137.

Óbudán — Szent Klára tiszteletére kolostort alapítson saját és szülei lelki üdvéért. Tizenkét évvel később VI. Kelemen pápa is hozzájárult a kolostorépítéshez, és engedélyezte a királynénak, hogy az apátnőt kinevezze. Az első apácák ugyanebben az évben, 1346-ban költöztek be a zárdába. 1350 áprilisában VI. Kelemen búcsút engedélyezett a templom számára. Az apácák lelki gondozását az óbudai ferencesek látták el. A királynét végakarata értelmében a templom déli oldalán elhelyezkedő kolostor északi kerengőfolyosójában álló Krisztus teste-kápolnában helyezték örök nyugalomra 1380 decemberében.¹³²

Az ország központi régiójában még egy ferences kolostor alapítására került sor, mégpedig Visegrádon, ez azonban már a ferences obszervancia magyarországi megjelenéséhez köthető. A Kisebb Testvérek Rendjében a 15. század első évtizedeiben vált meghatározó tényezővé az úgynevezett obszerváns mozgalom, melynek képviselői a regula szigorúbb megtartására törekedtek, különösen a szegénység kérdésében. A Magyar Királyság területén az 1410-es évektől alapítottak kolostorokat kifejezetten a ferences obszervancia számára. Az első két évtizedben a név szerint ismert alapítók között kivétel nélkül magas tisztségeket viselő és a Délvidék védelmében fontos szerepet játszó személyek szerepelnek, akik hosszabb-rövidebb ideig tagjai voltak Zsigmond király kíséretének a konstanzi zsinaton. Az új alapítások többségére a déli határvidéktől távol került sor, a kolostorok nagyobb része a kegyurak rezidenciájához kapcsolódott.¹³³ Visegrádon maga Zsigmond alapított kolostort az obszervánsok számára 1424–1425-ben. Az épületegyüttes, melynek templomát Szűz Mária tiszteletére szentelték, közvetlen kapcsolatban állt a Zsigmond által kiépített királyi palotával. A kolostort a palota déli szomszédságában, a korábbi királyi kápolna mellett építették fel, az egyházi intézmény közvetlenül megközelíthető volt a palota felől. A kolostorudvar területén a 13. század végéről és a 14. századból származó faházak maradványai kerültek elő, a keleti kolostorszárny falaiban pedig egy 14. századi kőépület maradványai ismerhetők fel, ami arra utal, hogy ezen a területen a kolostor építésekor egy korábbi településrészt számoltak fel.¹³⁴

132 Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története i. m. II. 482–509., Bártfai Szabó L.: Óbuda i. m. 31–45., Bertalan Vilmosné: Óbudai klarissza kolostor. Budapest Régiségei 24. (1976: 1.) 269–278., Herta Bertalan: Das Klarissenkloster von Óbuda aus dem XIV. Jahrhundert. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 34. (1982) 151–176., Bertalan Vilmosné: Az óbudai klarissza kolostor. In: Koldulórendi építészet i. m. 153–175., Koszta L.: Egyház és intézményei i. m. 222.

133 F. Romhányi Beatrix: A konstanzi zsinat és a ferences obszervancia magyarországi megjelenése. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. Debrecen 2014. 210–218.

134 Buzás Gergely – Laszlovszky József – Papp Szilárd – Székér György – Szőke Máttyás: A visegrádi ferences kolostor. In: Koldulórendi építészet i. m. 281–304., Halász Ágoston – Mordovin Maxim: Adatok a visegrádi ferences kolostor építéstörténetéhez. Communicationes Archaeologicae Hungariae (2002) 231–250., Buzás Gergely – Mészáros Orsolya: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatásai. Magyar Sion 2. (2008) 97–103., Laszlovszky József: A Zsigmond kori királyi palota és a visegrádi ferences kolostor. Rezidencia és egyházi alapítások. In: A visegrádi királyi palota. Szerk. Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Bp.–Visegrád 2010. 213–223., The Medieval Royal Town at Visegrád. Royal Centre, Urban Settlement, Churches. Ed. by Gergely Buzás, József Laszlovszky, Orsolya Mészáros. Bp. 2014. 77–79.

Az Ágoston-rendi remeték

Az ágostonos remetékkel kapcsolatban még inkább elmondható, hogy a magyarországi megtelepedésükről alig tudunk valamit, mivel a rend magyarországi történetére jóval kevesebb figyelem irányult, mint a domonkosok és a ferencesek históriájára. 1256-ban IV. Sándor pápa *Licet ecclesiae catholicae* kezdetű bullájával az 1244-ben különböző toszkánai remeteségekből alakult egyesüléshez újabb itáliai remeteközösségeket csatolt. Az így létrejött rendet, amely Szent Ágoston reguláját fogadta el, a 13. század második felében egyes pápai iratokban hivatalosan is a mendikánsokhoz sorolták. Az ágostonosokhoz csatolt közösségek között volt a vilhelmiták rendje is, amely egy, a 12. század közepén létrejött remetecsoporthoz alakult ki. IX. Gergely pápa Szent Benedek reguláját írta elő a számukra. A vilhelmiták számos kolostort alapítottak Európa több országában, így Magyarországon is, ahol korábban megjelentek, mint az Ágoston-rendi remeték. Mivel nem fogadták el az ágostonosokkal történt egyesítésüket, IV. Kelemen pápa 1266-ban engedélyezte, hogy kilépjenek a rendből, azonban a magyarországi házaikat — néhány német és cseh házzal egyetemben — végleg az ágostonos remetékhez csatolta. Mindebből következik, hogy több magyarországi Ágoston-rendi kolostor vilhelmita eredetű volt. Az ágostonos remeték rendje gyorsan elterjedt Európában, valószínű, hogy nem sokkal az alapítást követően Magyarországon is megjelentek, ahol körülbelül negyven kolostoruk létesült a középkor folyamán, a 13. század végén pedig már létezett az önálló magyar provincia.¹³⁵ Az ország központi régiójában hat kolostort alapítottak a számukra: Esztergomban, Budán, Fehérváron, Visegrádon, Vácott és a Csepel-szigeti Lóréven.

Az esztergomi Szent Anna-kolostorról 1272. november 20-án hallunk először: Sixtus esztergomi olvasókanonok a Komárom megyei Hetény (*Hetyn*) nevű birtokát végrendeletileg az esztergomi egyháznak, vagyis az érseknek és utódainak adta azzal a kikötéssel, hogy az érsek az adományozó halála után egy alkalommal húsz márkát fizessen „a Szent Anna-kolostor számára már kiválasztott hely építésére”.¹³⁶ Az azonban kérdéses, hogy az építkezést elkezdték-e, ugyanis IV. László király 1281. március 1-jén az esztergomi örmények bizonyos földjét az ágostonos remetéknek adományozta kolostorépítés céljára.¹³⁷ A kolostor 1284-ben már

135 *Fallenbüchl Ferenc*: Az ágostonrendiek Magyarországon. (A Szent István Akadémia II. osztályának értekezése. III./3.) Bp. 1943., *Mályusz Elemér*: Az ágostonrend a középkori Magyarországon. Egyháztörténet 1. (1943) 427–440., *Gabriel Adriányi*: Die Augustiner-Eremiten in Ungarn. Scientia Augustiniana 30. (1975) 719–732., *Hervay Ferenc Levente*: Ágostonosok. In: KMTL 31–32., *Kosztó László*: Vilhelmita remeték. In: KMTL 730., *Romhányi Beatrix*: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. Aetas 20. (2005: 4.) 91–101., *Marie-Madeleine de Cévins*: Les Ermites de saint Augustin en Hongrie médiévale: état des connaissances. Augustiniana 62. (2012: 1–2.) 77–117. — Az ágostonos remetékhez és a vilhelmitákhoz l. még *Adolar Zumkeller*: Augustiner-Eremiten. In: Theologische Realenzyklopädie IV. Hrsg. von Gerhard Krause, Gerhard Müller. Berlin–New York 1979. 728–739., *Kaspar Elm*: Augustiner-Eremiten. In: Lexikon des Mittelalters. (a továbbiakban: LMA) I. München–Zürich 1980. 1220–1221., *Uő*: Wilhelmiten. In: LMA IX. München 1998. 197–198.

136 ad hedificacionem loci iam assumpti pro clauistro beate anne — MES I. 607. (784. sz.), RA 2325. sz.

137 MES II. 142–143. (112. sz.), RA 3097. sz. — Itt említem meg, hogy IV. Lászlónak 1278. évi, Miklós esztergomi ágostonos perjelt is említő oklevele (MES II. 91.) hamis, l. *Karácsonyi János*: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. 28., RA 2932. sz.

valószínűleg állt, mert ekkor Benedek ispán kaszálot adományozott a remetéknek,¹³⁸ 1287-ben pedig Benedek fiai, Mihály és Pál, miután az apjukat a kolostorban temették el, egy szőlőt adtak az ágostonosoknak.¹³⁹ A rendház minden bizonnyal vilhelmita eredetű volt, mivel Lodomér esztergomi érsek 1284. augusztus 20-án kelt oklevelében vilhelmitáknak nevezte a remetéket.¹⁴⁰ A kolostort Esztergom Örmény nevű külvárosában építették fel. A jelentőségét jól érzékelteti, hogy a magyar provincia *districtusai* — azaz a rendtartomány alá tartozó, több kolostort összefogó igazgatási egységei — egyikét az esztergomi házról nevezték el, ehhez tartozott a névadó kolostoron kívül Buda, Vác, Ercsi, Lórév, Fehérvár, Hánta és minden bizonnyal Visegrád.¹⁴¹

A budai kolostor, melynek templomát Szent István protomártír tiszteletére szentelték, először 1276-ban jelenik meg a forrásokban. A váralján, a Duna közelében helyezkedett el, egyes részleteit a mai Szalag utcában tárták fel.¹⁴²

1303-ban említik először a fehérvári házat, amely a Vártól nyugatra elterülő Szigeten állt, de a pontos helye nem ismert.¹⁴³ Nem igazolja forrás azt a korábbi szakirodalomban olvasható álláspontot, amely szerint Szent Mihály lett volna a templom patrónusa,¹⁴⁴ ugyanakkor felmerült, hogy az ágostonos kolostor a forrásokban rendi hovatartozás nélkül említett Szent Márk-kolostorral azonos.¹⁴⁵

A visegrádi Szent László-egyházat, illetve kolostort két, a 14. század közepén kelt oklevél említi, de rendi hovatartozást egyik sem ad meg.¹⁴⁶ Évtizedekkel később, Zsigmond király 1414. november 5-én kiadott oklevelében a visegrádi Ágoston-rendi kolostor egyik szerzetesével, Benedekkel találkozunk.¹⁴⁷ Jóllehet a diploma nem nevezi meg a kolostor védőszentjét, a szakirodalom szerint valószínű, hogy a Szent László-kolostor azonos az ágostonos remeték kolostorával, mivel más azonosíthatatlan visegrádi kolostorról nincs tudomásunk.¹⁴⁸ Az egyházi

138 MES II. 178–179. (158. sz.).

139 MES II. 225. (204. sz.).

140 MES II. 184–185. (163. sz.).

141 *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 96–97. (37. sz. jegyz.). — A kolostorhoz l. *Balics L.*: A római katolikus egyház i. m. II/2. 373–374., *ÁMTF II.* 273–274., *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 267., *MRT 5.* 164–167., *Horváth I.*: Templomok i. m. 134., *Uő.*: Esztergom i. m. 35., *Uő.*: Das mittellaterliche Esztergom i. m. 87., *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 92., 96., 99.

142 *Végh András*: A középkori ágostonos kolostor felfedezése a Vízivárosban. Magyar Múzeumok 4. (1998: 3.) 15–17., *Uő.*: Buda város i. m. I. 100–101., *Uő.*: Buda város régészeti emlékeinek kutatása 1985–2005 között. In: A középkor és a kora újkor régészete i. m. 178., *F. Romhányi, B.*: The Monastic Topography i. m. 209–210.

143 Theiner I. 404., Anjou-kori Oklevéltár I–XL. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kófalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Szeged–Bp. 1990–2015. I. 232. (434. sz.). — A kolostorhoz l. *Károly J.*: Fejér vármegye i. m. II. 173–174., *Kovács P.*: Megjegyzések i. m. 263., *ÁMTF II.* 373., 382., *Siklósi Gy.*: Adattár i. m. 75., *Uő.*: Székesfehérvár. In: Medium regni i. m. 46., *Uő.*: Székesfehérvár nyugati városrészének középkori topográfiája i. m. 142–143., *Reich Sz.*: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 50–51., *Zsoldos A.* – *Thoroczkay G.* – *Kiss G.*: Székesfehérvár története i. m. 235.

144 *Siklósi Gy.*: Székesfehérvár nyugati városrészének középkori topográfiája i. m. 142–143., *Reich Sz.*: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 50–51., *Zsoldos A.* – *Thoroczkay G.* – *Kiss G.*: Székesfehérvár története i. m. 235.

145 *Zsoldos A.* – *Thoroczkay G.* – *Kiss G.*: Székesfehérvár története i. m. 235. — A Szent Márk-kolostorhoz l. *Siklósi Gy.*: Székesfehérvár nyugati városrészének középkori topográfiája i. m. 142., *Reich Sz.*: Székesfehérvár egyházi topográfiája i. m. 51–52.

146 The Medieval Royal Town i. m. 193–195. (16–17. sz.), vö. *Mező A.*: Patrocíniumok i. m. 221.

147 Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1425) Összeáll. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Bp. 1951–2013. IV. 2644. sz.

148 *Tari Edit*: Pest megye középkori templomai. (Studia Comitatus 27.) Szentendre 2000. 169., *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 94. (23. sz. jegyz.), *Buzás G.* – *Mészáros O.*: A középkori Visegrád i. m. 89., The Medieval Royal Town i. m. 77.

intézmény Visegrád magyarok által lakott városrészében állt, lehetséges alapítójaként I. Károly király mellett Erzsébet királyné neve is felmerült, aki 1349-ben az Ágoston-rendi remeték számára történő kolostoralapításra kért engedélyt VI. Kelemen pápától.¹⁴⁹

Lőrinc váci püspök 1319-ben egy telket adott az ágostonos remetéknek a Szent Jakab apostol tiszteletére Vácott építendő kolostor számára.¹⁵⁰ A rendház a német városban állt, amelyet Lőrinc püspök adományozó oklevele említ először.¹⁵¹

A Csepel-sziget déli részén elterülő Lórév ágostonos rendházának perjele 1309 januárjában a fehérvári ágostonos perjellel együtt tanúskodott egy Gentilis bíboros előtt folytatott vizsgálaton.¹⁵² A kolostortemplom titulusa nem ismert. Feltételezhető, hogy az alapítására még az Árpád-kor végén került sor.¹⁵³

A karmeliták

A rend eredete egy, a 12. században alakult szentföldi remeteközösségre megy vissza, nevét a remeték lakóhelyéről, a Karmel-hegyről kapta. A formálódó rendnek a 13. század elején a jeruzsálemi pátriárka adta az első, a remeteéletmódnak megfelelő regulát, amelyet III. Honorius pápa 1226-ban jóváhagyott. A szeldzsuk török hódítás növekvő fenyegetése miatt a remeték nagy része elhagyta a Szentföldet, és Európába menekült: Ciprus szigete után megjelentek Szicílián, majd Franciaországban (1235) és Angliában (1242) is. A korabeli európai viszonyok között azonban nem tudták tovább folytatni a remeteéletmódot, ezért a regula módosítására kérték a pápát. A megváltozott körülményekhez igazított, új szabályzatukat IV. Ince pápa hagyta jóvá 1247-ben. A karmeliták egyre közelebb kerültek a koldulórendekhez: átvették a központosított szervezeti felépítésüket, 1253-ban pedig IV. Ince pápa engedélyezte számukra a prédikálást és a gyóntatást. Bár a II. lyoni zsinat (1274) a koldulórendek közé sorolta a karmelitákat, a rend emancipációjának a folyamata csak az 1320-as években fejeződött be. Mindeközben a karmeliták tovább terjeszkedtek: még a 13. század folyamán megjelentek az Ibériai-félszigeten és a Német-római Birodalom területén, onnan pedig a 14–15. században eljutottak Cseh- és Lengyelországba, valamint Magyarországra.¹⁵⁴

149 *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 94. (23. sz. jegyz.), *The Medieval Royal Town* i. m. 77.

150 MES II. 768–769. (877–878. sz.), *Mező A.*: Patrociniumok i. m. 151.

151 *András Kubinyi*: Urbanisation in the east-central part of medieval Hungary. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed. by László Gerevich. Bp. 1990. 110., *Dinnyés István – Kövári Klára – Kvassay Judit – Miklós Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Torma István*: Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. XIII/2. kötet. (Magyarország régészeti topográfiája 9.) Bp. 1993. 429., ÁMTF IV. 312–313., 315., *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 94., 98.

152 *Acta legationis cardinalis Gentilis*. II. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. (*Monumenta Vaticana Hungariae*. Vatikáni Magyar Okirattár I/2.) Bp. 1885. 146.

153 ÁMTF IV. 203., *Kosza L.*: Egyház és intézményei i. m. 221., *Romhányi B.*: Ágostonrendi remeték i. m. 92–93.

154 *Kund Miklós Regényi*: Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Bp.–Heidelberg 2001. 26–33., *Regényi Kund*: Karmeliták a középkori Magyarországon. In: *Capitulum I.* i. m. 67–70.

A karmeliták a Magyar Királyság területén jóval később jelentek meg, mint a másik három koldulórend, és közel sem játszottak olyan fontos szerepet, mint a domonkosok, a ferencesek vagy az ágostonos remeték. Mindössze négy rendházuk létezett a középkori Magyarországon. Az első alapításokra 1372-ben került sor, júliusban Budán, szeptemberben pedig Pécsen. Több mint fél évszázaddal később, 1427-ben a husziták által Prágából elűzött karmeliták a Nyitra megyei Privigyén telepedtek le. A negyedik rendházat Eperjesen alapították 1431-ben. E négy ház nem alkotott önálló provinciát: Buda és Pécs a felnémet rendtartományhoz tartozott, majd 1411-ben átkerültek az akkor létrehozott cseh provinciához, végül 1440-ben a közben létrejött privigyei és eperjesi házzal együtt visszakerültek a felnémet tartományhoz.¹⁵⁵

Az ország közepén működő egyetlen karmelita rendház, a budai alapítására részben I. (Nagy) Lajos király kezdeményezésére került sor: XI. Gergely pápa 1372. július 28-án kelt, az alapítást engedélyező okleveléből megtudjuk, hogy az uralkodó és az anyja, Erzsébet özvegy királyné egy telket ajándékozott a városban a karmelitáknak,¹⁵⁶ azonban az alapítás során tett adományokról vagy későbbi uralkodói támogatásról nincs tudomásunk. A másik kezdeményező a felnémet rendtartomány főnöke lehetett. A kolostor Irgalmasság Anyjatemploma, melynek Három Mária titulusa is ismert, 1375-ben búcsúengedélyt kapott XI. Gergelytől.¹⁵⁷ Az eddigi kutatási eredmények szerint a perjelek és a szerzetesek nagy része német származású volt. Az épületegyüttes Buda északi, Taschental nevű, túlnyomórészt németek által lakott városrészében épült fel. A rendház maradványai a II. kerületben, a mai Kapás utcában kerültek elő, a templom feltehetőleg a kolostortól északra, a mai Csapláros utca vonalában helyezkedett el.¹⁵⁸

Befejezés

A jelen tanulmányban összesen huszontét, az ország központi régiójában alapított koldulórendi kolostor bemutatására került sor. A domonkosok hét, a ferencesek nyolc, az Ágostonrendi remeték hat, a karmeliták pedig egy rendházzal képviseltették magukat a térségben. A domonkos házak között két apácakolostort találunk, a nyulak-szigetit és a fehérvárit, melyek közül az utóbbi valószínűleg fokozatosan alakult át egy női közösségből domonkos apácázárává, Óbudán pedig egy klarissza kolostor alapítására került sor. A domonkosok tudatos, a fontos városokat megcélzó stratégiája ezen a területen is megfigyelhető: 1231 előtt meg-

155 Regényi, K. M.: Die ungarischen Konvente i. m., *Uő*: Karmeliták i. m. 70–81.

156 MREV II. 208. (244. sz.).

157 MREV II. 240. (281. sz.).

158 Regényi K.: Karmeliták i. m. 70–81., *Uő*: Die ungarischen Konvente i. m. 41–52., *Uő*: A budai Irgalmasság anyja karmelita konvent. In: Középkortörténeti tanulmányok. Szerk. Weisz Boglárka. Szeged 2003. 125–138., *Benda Judit*: Előzetes jelentés a budai középkori karmelita kolostor feltárásáról. Budapest Régiségei 37. (2003) 137–149., *Uő*: A budai középkori karmelita kolostor temetője. In: „... a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Szerk. Ritoók Ágnes, Simonyi Erika. Bp. 2005. 239–244., *Végh A.*: Buda város i. m. I. 99–100., *Uő*: Buda város régészeti emlékeinek kutatása i. m. 180.

telepedtek Esztergomban és Fehérváron, 1233 előtt pedig Pesten, az utóbbi településen és a IV. Béla által alapított Budán ők voltak az első szerzetesrend.¹⁵⁹ Az alapítások többé-kevésbé kikövetkeztethető időrendje és mennyisége szépen kidomborítja Esztergom és Fehérvár jelentőségét: mindkét városban három koldulórend telepedett meg, a domonkosok, a ferencesek és az ágostonos remeték. Emellett szembetűnő az a koldulórendi koncentráció, ami Budán, Pesten, Óbudán és a Nyulak szigetén alakult ki: összesen tizenegy rendház létesült ezen a területen. A központi régió városai közül kiemelkedik Buda, ahol mind a négy rend jelen volt, a karmeliták itt alapították az első magyarországi házukat. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Óbudán, a késő Árpád-kori királyi központban csak ferences rendházak létesültek: egy férfi- és egy apácakolostor, az utóbbi már az Anjou-korban. A *medium regni* területén az utolsó koldulórendi kolostor alapítására 1425-ben Visegrádon került sor Zsigmond király jóvoltából.

159 Az európai kitekintéshez l. *Spekner Enikő*: A „Prédikátorok Rendjének” európai kolostoralapításai és a domonkos rendi kolostor-templomok patrocíniumai a 13. században. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. (Monumenta historica Budapestinensia 14.) Bp. 2004. 157–170.